

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ ТНК В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті досліджуються проблеми амбівалентності оцінки діяльності транснаціональних корпорацій в добу глобалізаційних трансформацій. Проаналізовано особливості правового статусу ТНК, зокрема в аспекті їх автономії від держави.

Ключові слова: транснаціональні корпорації, держава, глобалізація, правовий статус ТНК, міжнародна діяльність.

The article deals with the problem of ambivalence evaluation of transnational corporations in the days of globalization transformations. The features of the legal status of TNCs, particularly in terms of their autonomy from the state.

Keywords: multinational corporations, government, globalization, multinational corporations legal status, international activities.

Сучасна наука оперує досить суперечливими оцінками діяльності ТНК в умовах глобалізації. На нашу думку, помилково розглядати ТНК як абсолютне зло. ТНК – це закономірне явище, породжене інтернаціоналізацією економіки й необхідністю її регулювання. Факти свідчать про те, що ТНК з їхньою інвестиційною мобільністю, широкою системою зв'язків, у тому числі з урядами (корупція), з великими можливостями організації наукомісткого, високотехнологічного виробництва, виступають важливим фактором розвитку світової економіки. Вони здатні впливати й на національну економіку приймаючих країн, ввозячи капітал, передаючи технології, створюючи нові підприємства, навчаючи місцевий персонал. У цілому ТНК відрізняються від держав більш ефективною та менш бюрократичною організацією, а тому вони нерідко успішніше вирішують економічні проблеми, ніж держави.

Було б неправильно також розглядати ТНК як противників правового регулювання. Вони надають перевагу державам зі стійким правопорядком, але при цьому домагаються, щоб право достатньою мірою враховувало їхні інтереси. Там, де держави не в змозі забезпечити це, ТНК заповнюють правове регулювання власними "правилами гри", яких вони чітко дотримуються.

З ТНК пов'язують тенденцію до створення власної автономної економічної системи, що загрожує замінити собою міждержавний економічний порядок або істотно його видозмінити. Діяльність транснаціональних підприємств, як тільки вона може стати на перешкоді державі територіального розміщення інвестицій (приймаюча держава) і державі національної приналежності підприємства (держава походження), також здатна, переступивши через їхні інтереси, піти й проти інтересів міжнародного економічного порядку в цілому, тобто концентрація економічної сили в руках ТНК може поставити під сумнів принципи, на яких базується цей міжнародний економічний порядок. Адже дані керівні принципи пронизані ідеєю лібералізму і вимагають захисту вільної конкуренції міжнародних економічних операторів.

Більше того, діяльність ТНК містить у собі небезпеку для стабільності всіх елементів системи, що тримається на цих керівних принципах. Так, у сфері фінансових відносин ТНК найчастіше обвинувачувалися в тому, що вони дестабілізували режим валютних курсів, установлений у Бреттон-Вудсі в 1944 р., шляхом масових спекуляцій, що стали можливими завдяки наявності в них величезних коштів. Схоже, що саме через діяльність ТНК стало неминучим прийняття системи плаваючих курсів. У той же час, якщо цей процес часто трактується не на користь транснаціональних підприємств, то варто визнати також і його конструктивну роль: саме він стоїть біля джерел зародження й інтенсивного розвитку євrorинків (євровалют, єврооблігацій, євровекселів), що складають на сьогодні основу міжнародної фінансової системи [6, 7].

Отже, зі сказаного випливає, що повинно йтися не про заборону діяльності ТНК, а про створення таких умов, в яких їхній потенціал слугував би позитивним соціальним цілям. Держави реєстрації центра корпорацій і приймаючі держави виступають за встановлення належного контролю за діяльністю ТНК. Однак корпорації без особливої напруги уникають національного контролю, використовуючи власну транснаціональну природу. Тому необхідний ефект може бути досягнутий тільки шляхом міжнародного регулювання й контролю їхньої діяльності.

Необхідність застосування міжнародних заходів продиктована й існуючими розбіжностями в позиціях держав. Аналіз законодавства й практики країн-експортерів капіталу засвідчує, що вони зовсім не схильні захищати усередині своєї країни автономію контрольованих іноземцями корпорацій. Але, з іншого боку, вони не проти використання можливостей "своїх" корпорацій відповідно до власних економічних, політичних і стратегічних цілей.

Особливість правового статусу ТНК полягає в їхній автономії від держави в результаті створення власних підприємств в кількох країнах. Характерною ознакою ТНК є не її правова форма, а фактичний контроль за прийняттям рішень у системі корпорації. З'явилося не юридичне, а економічне й навіть політичне поняття "група корпорацій". Воно означає юридично самостійні корпорації, які перебувають у відносинах взаємозалежності, що визначає контроль або домінування однієї з них над іншими ("надтранснаціональне утворення").

Загальні принципи стосовно діяльності ТНК у державі містяться в ст. 2 прийнятої ГА ООН в 1974 р. Хартії економічних прав і обов'язків держав, згідно з якою кожна держава має право регулювати й контролювати діяльність транснаціональних корпорацій у межах дії своєї національної юрисдикції і вживати заходів для того, щоб така діяльність не суперечила її законам, нормам і постановам, і відповідала її економічній і соціальній політиці [5, 231]. Транснаціональні корпорації не повинні втручатися у внутрішні справи приймаючої держави.

Незважаючи на встановлення загальних принципів, ТНК здатні заповдіяти економіці приймаючої держави збитків, навіть не порушуючи закони. Очевидно, що необхідно укласти конкретні правила їхньої поведінки. Проблема полягає в тому, щоб ці правила зобов'язували як держави, так і ТНК. Однак такі труднощі мають шляхи вирішення.

Як відомо, торговельні договори зобов'язують держави встановити певний правовий режим для іноземних фізичних і юридичних осіб. Тому у взаємодії національне й міжнародне право здатні створити досить ефективний режим для ТНК. Головна перешкода на шляху надійного врегулювання вбачається в небажанні досягти цього як самими ТНК так і відповідними державами.

Основи сучасного правового статусу ТНК визначаються загальними нормами міжнародного права. Територіальна юрисдикція приймаючої держави здавна вважається нормою міжнародного права. Вона підтверджена низкою сучасних правових актів, логічно впливає з принципу суверенітету держави.

Укладаючи контракт з іноземною корпорацією, держава не відмовляється від своїх законодавчих повноважень. Для того, щоб обійти це положення, було сформульовано концепцію "державного контракту". Вона покликана вилучити правовідносини між ТНК і приймаючою державою з юрисдикції останньої, шляхом надання контракту статусу квазіміжнародного договору, що підпорядковується міжнародному, а не внутрішньому праву [1, 88]. Такий статус позбавив би приймаючу державу права змінювати своє законодавство всупереч контракту й де-факто перетворив би ТНК на суб'єкт міжнародного права. Якщо наведена концепція спрямована на вилучення контрактів ТНК зі сфери дії внутрішнього права шляхом підпорядкування праву міжнародному, то інша концепція покликана вирішити те ж завдання, підкоривши контракти особливому "третьому" праву – транснаціональному праву, що складається із загальних принципів. Подібні концепції суперечать як національному, так і міжнародному праву.

У процесі глобалізації ТНК є головним провідником капіталовкладень. У цьому сенсі виникла необхідність розробки міжнародних стандартів для транснаціональних підприємств. Одним з прикладів зіткнення інтересів різних груп держав може бути названа саме політична боротьба за оформлення правового статусу ТНК і правового режиму їхньої діяльності. Група держав, які розвиваються, виступила за те, щоб у відношенні до ТНК поширювалася юрисдикція країни перебування, вони не мали доступу до міжнародних судів, не користувалися пільгами, наданими національним підприємствам, щоб міжнародні норми мали обов'язкову силу щодо ТНК [2, 156]. З усіх пунктів в економічно найбільш розвинених державах був діаметрально протилежний підхід.

Економічна (і навіть політична) сила, властива транснаціональним підприємствам, вимагає, щоб державні й міжнародні органи встановили, а потім і зміцнили контроль над їхньою діяльністю. Такі спроби здійснювались неодноразово, але не всі вони були успішними. Дві з них, з огляду на спрямованість, привертають особливу увагу. Йдеться, по-перше, про Кодекс поведінки ТНК, розроблений ООН, по-друге, про декларацію й рішення ОЕСР.

З огляду на значення проблеми Економічна й Соціальна Рада ООН заснувала Центр з ТНК і Комісію з ТНК. Ідея створення в ООН Кодексу поведінки транснаціональних корпорацій виникла в результаті збігу часу й зусиль, що докладалися з двох сторін. З одного боку, США бажали раз і назавжди розробити правила, щодо окремих аспектів діяльності ТНК, установити або відновити умови рівної конкуренції між ними. У зв'язку з цим США виступили прихильниками міжнародної регламентації діяльності ТНК, яка замінила б внутрішньодержавну регламентацію. З іншого боку, країни, що розвиваються, прагнули того, щоб і надалі не допускати певних ексцесів поведінки ТНК і затвердити вимоги нового міжнародного економічного порядку, зокрема встановлення переваг, що стосуються компенсації для національних підприємств країн, що розвиваються, у їхніх взаєминах із ТНК розвинених країн. Однак тимчасовий збіг інтересів США й країн, що розвиваються, не витримавав випробування переговорами.

Протягом тривалого періоду протистояння між розвиненими й державами, що розвиваються, з приводу концепції Кодексу перебувало на такому рівні, що можна було очікувати невдалих переговорів. Втратився тимчасовий збіг їхніх інтересів, що тримався на прагненнях кожної зі сторін. З'ясувалося, що держави очікують різного від цього документа. Розвинені держави очікували, що буде розроблений устав ТНК, що визначає їхні права й обов'язки. У той час країни, що розвиваються, прагнули обмежитися лише перерахуванням обов'язків ТНК. Протистояння позицій виявило три головні проблеми: визначення поняття ТНК; пошук балансу прав і обов'язків ТНК у Кодексі поведінки; проблема прив'язки до міжнародного права.

Проте Комісія розробила Кодекс поведінки ТНК, але його положення мають лише рекомендаційний характер [3, 2]. Однак у цей час його прихильники, схоже, втратили інтерес до Кодексу, бо вважають, що він не буде мати обов'язкової юридичної сили. В результаті держави які входять до Андської групи, прийнявши Кодекс іноземних інвестицій з уніфікованими правилами діяльності ТНК, імплементували норми Кодексу до внутрішнього права. А Кодекс поведінки ТНК, вироблений у рамках ЕКОСОП ООН, взагалі залишився неприйнятим.

ОЕСР прийняла загальні основи для ТНК, які також не є юридично обов'язковими і носять характер "м'якого права". Акти ОЕСР від 21 червня 1976 р. включають Декларацію про міжнародні інвестиції й транснаціональні підприємства, а також три взаємозалежних документи: "Керівні принципи для транснаціональних підприємств", "Національний режим", "Стимули й перешкоди для міжнародних інвестицій". До них було додано текст, відповідно до якого держави могли не брати на себе або пом'якшувати "зобов'язання, які не стикувалися з внутрішнім правом". Зазначені акти також належать до "м'якого права".

Водночас вони слугували справі прогресивного розвитку права у двох аспектах. По-перше, механізм їх періодичного "розгляду" дозволяє відслідковувати ефективність, а якщо виникне потреба – вносити доповнення з тих або інших питань, по-друге, він забезпечує ясність у застосуванні цих актів.

Останнім часом, особливо в рамках переговорів щодо Багатосторонньої угоди з інвестицій, різко зріс інтерес до розробки Керівних принципів для ТНК і їхнього значення в сучасних умовах світової економіки [4, 13]. До 2000 р. вони зазнали істотних змін, але робота з удосконалення документу триває. В актах ОЕСР поняття транснаціонального підприємства швидше окреслене, ніж визначене. Правова форма підприємства не береться до уваги. Стосовно свого капіталу підприємство може бути або державним, або приватним, або "змішаним".

Характеристика ТНК має фактично три ознаки: існування кількох підприємств у різних країнах; наявність певного зв'язку між ними; здатність одного підприємства впливати на інші. Застосування терміна "транснаціональне підприємство" саме по собі свідчить про прагнення зберегти нейтральність. Перевага надається використанню терміна "підприємство", а не "корпорація" або "суспільство", щоб охопити одночасно і державні, і приватні підприємства.

Зрозуміло, що декларація й резолюції ОЕСР відіграють обмежену роль, оскільки діють переважно у відносинах між розвиненими країнами. Декларація, однак, передбачає, що держави-члени будуть прагнути до поширення національного режиму на ті підприємства, які прямо або побічно контролюються особами з держав-членів. Такий підхід тільки сприяє механізму взаємності універсалізації національного режиму як поза, так і у середині зони ОЕСР. Відтак декларація й резолюції 1976 р. містять у собі можливість для розвитку.

Водночас варто згадати, що національний режим (якщо під ним розуміється правовий режим, що діє на основі застосування певної норми внутрішньодержавного права у відношенні і національного, і транснаціонального підприємства, у світлі концепції, закладеної в декларацію й резолюції) повинен відповідати міжнародному праву.

Поряд з розробкою міжнародних стандартів поведінки для транснаціональних підприємств слід зазначити, що, використовуючи власний вплив на держави, ТНК постійно домагаються підвищення свого статусу в міжнародних відносинах і небезрезультатно. У результаті Генеральний секретар ЮНКТАД ІХ Конференції у своїй доповіді в 1996 році заявив про необхідність надавати корпораціям можливість участі в роботі ЮНКТАД. Як говориться в доповіді, їм повинна бути надана можливість участі в багатосторонніх міжнародних форумах, оскільки вони "впроваджують у життя рішення про виробництво й споживання, формально прийняті урядами". "Слід сподіватися, що ми будемо досить далекоглядними, щоб розпочати інтеграцію приватного сектора й інших нових діючих осіб у повсякденну діяльність ЮНКТАД" [7, 5].

Слід зазначити, що створення прецеденту, коли ТНК відповідно до міжнародно-правових норм будуть активно брати участь у діяльності міжнародних міжурядових організацій, може негативно відбитися на юридичному й фактичному балансі сил між суверенними державами. Стати на такий шлях – фактично дати свою згоду на наступне включення ТНК до складу суб'єктів міжнародного права, які будуть брати участь у міжнародній правотворчості й приймати рішення нарівні з державами за принципом "кваліфікованої більшості".

Незважаючи на теоретичні застереження, що в такому випадку необхідно буде істотно переглянути чинне міжнародне право й домогтися узгодження волевиявлень держав, такого результату в жодному разі не можна допускати, у тому числі на доктринальному рівні, інакше більшість країн буде істотно потіснена найбільш розвиненими державами й підтримуваними ними ТНК у міжнародно-правовому просторі, а значить, фактично, і на арені міжнародних відносин.

Використані джерела

1. Морозова Л.А. Влияние глобализации на функции государства / Морозова Л.А. // Известия Международной Академии наук высшей школы. – 2005. – № 3 (33). – С. 56–89.
2. Шумилов В.М. Международное экономическое право / Шумилов В.М. // Московский журнал международного права. – №2. – 2001. – С. 154–245.
3. Completion of the Code of Conduct on Transnational Corporations (UN Report). – 1986. – 172 p.

4. Global Public Goods. International Cooperation in the 21 st Century. Ed. by I. Kaul, I. Grunberg and M.A. Stern. – N.Y.: The Free Press, 1999. – 234 p.
5. Goldsmith I. The Limits of international Law / Goldsmith I., Posner E. – New York: Oxford University Press, 2005. – 262 p.
6. Interim Report on an EU Strategic Partnership with the Mediterranean and the Middle East. // European Commission. –2004. – № 45. – P. 2–19.
7. Sullivan M.P. Theories of International Relation / Sullivan M.P. –N.Y.: Blackwell Publishers, 2002. – 214 p.